

УДК 340.15+34.031

РЕМІСНИЧИЙ ЦЕХ ЗА СЕРЕДНЬОВІЧНИМ МІСЬКИМ ПРАВОМ

Ковальова С.Г.

ARTISAN GUILDS IN MEDIEVAL MUNICIPAL LAW

Kovalova S.G.

Розглянуто основні напрямки правового регулювання цехової організації у середньовічному міському праві. Доведено, що середньовічний цех був не лише виробничим, а і соціальним об'єднанням ремісників. Визначені економічні, політичні, соціальні права цехів та їхні обов'язки як частини міської громади.

Ключові слова: *середньовічне право, міське право, цех, цеховий статут, корпорація ремісників.*

Звернення до історії середньовічного міського права є важливим у декількох аспектах. По-перше, саме завдяки міському праву в Західній і Центральній Європі сформувалося соціальне та економічне підґрунтя для прориву феодальних держав у Ранньомодерний час, тож вивчення його інститутів і норм допоможе з'ясувати причини та механізми соціальних перетворень; по-друге, впливи міського права, зокрема, німецького, як відомо, мали місце і на українських землях, хоча на наших теренах вони і не стали каталізатором значних соціальних перемін. Отже, аналіз норм та інститутів міського права у «материнських» правових системах середньовічних європейських країн є актуальним і своєчасним.

Важливе місце у соціальній структурі середньовічних європейських міст посідали ремісники, які згодом, з урбанізацією, що набула особливої інтенсивності у Новий час, стали основою так званого середнього класу. Дана наукова стаття ставить за мету проаналізувати один з аспектів середньовічного міського права – правове регулювання цехової організації середньовічних ремісників. Зауважимо, що

обсяг статті не дозволяє докладно зупинитись на правовому регулюванні відносин між членами цеху – майстрами, підмайстрами та учнями. Середньовічний цех розглядатиметься як корпорація, єдиний суб'єкт правовідносин, що регулювалися міським правом.

Структура, функції, соціальна роль середньовічних цехів, хоча і не були предметом спеціальних монографічних досліджень, все ж достатньо повно висвітлені у наукових працях, присвячених історії середньовічних міст. Медієвістичні студії XIX – початку XX ст. стосувалися соціальних, культурних, історичних аспектів буття середньовічного цеху в контексті середньовічних міських реалій [1; 2; 3; 4], увага науковців XX ст. була зосереджена переважно на економічних та соціальних аспектах теми [5; 6]. У сучасних вітчизняних дослідженнях міського права достатньо повно висвітлюються питання організації влади й управління в середньовічних містах [7], однак юридичний аспект цехової організації залишається недостатньо дослідженим. Водночас наявність відповідної джерельної бази уможливорює реконструкцію загальних рис та специфіки

правового регулювання цехового життя в країнах Європи упродовж XI–XV ст.

Виникнення ремісничих цехів у середньовічних європейських містах в XI–XIII ст. було закономірним явищем, зумовленим, з одного боку, традиційністю, становістю, корпоративністю середньовічного соціуму, з іншого, – слабкістю центральної державної влади та відсутністю в її розпорядженні достатнього ресурсу для встановлення та підтримання суспільного порядку. В таких умовах об'єднання ремісників у корпорацію, цех сприяло не лише захисту їхніх професійних інтересів, а й «правильній» організації їхнього приватного життя. Крім того, статус члену цеху надавав певні гарантії охорони безпеки життя, здоров'я, майна ремісників та їхніх сімей. Тож цех став основною (а з XII–XIII ст. і єдиною) організаційною формою для ремісничої верстви середньовічного європейського міста.

Ф. Зайбт стверджує, що перші цехи виникли в Італії, звідки потім поширилися на інші землі [8, с. 175]. Однак перші документальні відомості про цехи датуються 1061 р. – під цим роком згадується у документах цех паризьких свічкарів. У 1099 р. джерела згадують про цех ткачів у Майнці [3, с. 60]. У XII ст. документи фіксують існування цехів риболовів у Вормсі (1106), чоботарів у Вюрцбурзі (1128), ткачів постільного полотна у Кельні (1149), чоботарів у Магдебурзі (1152), м'ясників та пекарів у Гагенау (1164), токарів у Кельні (1178) [2, с. 169], сідлярів у Лондоні [9, с. 146]. Протягом XII–XIII ст. в італійських, німецьких, англійських, фламандських містах кількість цехів якісно зростає (так, наприклад, лише у Венеції було зареєстровано 52 цехових статuti, але крім того існували і цехи, статuti яких не пройшли реєстрацію, тобто фактично їх було значно більше [10, с. 34]). Зауважимо, що вказаний процес був характерний лише для

тих регіонів середньовічної Європи, де сформувалися самоврядні міста-комуні, а відтак розвинулось і діяло міське право. У країнах Східної Європи та Скандинавії цехи виникли пізніше, по мірі того, як у них поширювалося міське право. У Кракові, Вільнюсі, Києві, Львові, Полоцьку, Празі, Брно, Пльзені, Шопроні, Копенгагені, Оденсе, Стокгольмі, Упсалі, Мальмьо та інших польських, литовських, українських, білоруських, чеських, угорських, шведських, датських містах цехова організація складалася впродовж XIV–XV ст.; формування цехів відбувалося і у XVI–XVII ст. [6; 7, с. 176; 11, с. 56]. (Так, з 62 цехів, що існували в Данії до Реформації, лише два виникли у XIII ст., один – у XIV; решта склалася у XV–XVI ст., 43 і 16 відповідно [12, с. 177].) Іспанські фуеро фіксують наявність цехів у XIII ст., але цехова організація не змогла вкоренитися та домінувати в іспанських містах через політику королівської влади, що перешкождала міській самостійності [13, с. 162].

Відтак упродовж XII–XIII ст. в європейських містах складається цехова організація; в XI–XII ст. буття цехів регулювалося в основному правовими звичаями, що склалися у практиці цехової діяльності і відрізнялися значним партикуляризмом, а у XIII–XV ст. цехова організація набуває виразних, юридично закріплених форм. Основними нормативними правовими актами, що регулювали цехове життя, були хартії міст, які надавалися королями або папами, та міські, а також цехові статuti. Правове регулювання стосувалося зовнішнього та внутрішнього життя цеху, регламентуючи юридичне, соціальне та економічне становище ремісників у системі міської ієрархії, їх відносини з адміністрацією міста, а іноді й держави, правила виготовлення та збуту виробів, юридичну відповідальність за

виготовлення виробів неналежної якості, відносини всередині цеху та з іншими цехами, терміни навчання учнів і підмайстрів, тривалість їхнього робочого часу, кількість і перелік обов'язкових підношень правителям та повинностей на їхню користь тощо. Відтак правовій регламентації піддавалися практично всі сторони цехового життя. Особливо дріб'язковою була правова регламентація у німецьких і фламандських містах. Причиною такого контролю життя середньовічного цеху було не так намагання всіляко обмежити свободу ремісників, як властиве середньовічному світогляду цілісне сприйняття людського буття, без поділу його на приватне, виробниче, громадське. Людина мислилася не як індивід, а виключно як член спільноти, до якої (точніше, яких) вона належала. Така приналежність диктувала спосіб життя, систему цінностей, переконань, спільні для всіх членів спільноти. Колектив забезпечував своїм членам соціальну, матеріальну, економічну підтримку, в свою чергу, вимагаючи від них відповідної поведінки та захисту встановлених у корпорації норм. Відтак середньовічний цех був спільнотою ремісників не лише в їхній виробничій діяльності, а й у всіх сферах їхнього буття, здійснюючи певні зовнішні та внутрішні функції. Все існування середньовічного ремісника проходило у рамках його цеху, і найважливішою внутрішньою функцією цеху було регулювання не так виробничих, як людських відносин [14, с. 119]. Тож цех виступав як не лише виробнича, а головним чином як соціальна одиниця. Це соціальне призначення цеху і мало наслідком закріплення у цехових статутах суворих вимог щодо моральності та репутації майстрів та членів їхніх сімей, підмайстрів, учнів цеху. Так, виданий у 1345 р. Статут цеху виробників сукна міста Франкфурт встановив, що член цеху, чия честь була

заплямована наклепом і який не виправдався, виключається з цеху (ст. 6) [15, с. 37]. Статут бондарів міста Кельна (1397 р.) вимагав, щоб у члени цеху приймалися лише особи, що мають «хорошу, незаплямовану славу» (ст. 2) [16, с. 35]. Варто зазначити, що такі вимоги не завжди мали адекватне втілення на практиці: наприклад, поведінка жінок з паризьких цехів прядильниць, чесальниць тощо, за свідченнями сучасників, була далекою від моральних ідеалів: заслужено чи ні, але жіночі цехи у середньовічному Парижі вважалися осередками розпусти [4, с. 266]. Однак загальна практика функціонування середньовічного цеху базувалася на засадах суворих системних вимог до поведінки його членів. Так, цехові статuti ремісників Лінкольна передбачали санкції за порушення етичних норм, зокрема, грубість по відношенню до майстрів або інших членів цеху, бійку, недотримання комендантського часу тощо. Винному заборонялося відвідувати цехові збори і обіди протягом декількох днів [17, с. XLII]. Така заборона символізувала вигнання порушника з цеху, що позбавляло його статусу ремісника, а отже, вільної людини – повноправного члена міської спільноти. У рамках боротьби з правопорушеннями ремісників у середньовічному Парижі король Людовік Святий віддав функцію нагляду за правопорядком прево і розпорядився знайти для цієї посади в королівстві людину, яка б «була справедливою на суді і не надавала переваги багатому над бідним». Такою людиною став легендарний Етьєн Буало, який, згідно з переказами, звелів повісити власного хрещеного сина за крадіжку, а одного зі своїх родичів – за те, що той привласнив віддані йому на зберігання гроші [18, с. 117–118]. Значною заслугою Етьєна Буало було укладання та редагування *Livre de Métiers*, що поклала край пануванню усних звичаїв і започаткувала традицію

письмової регламентації цехового життя у Франції [4, с. 218].

У рамках контролю за репутацією в очах міської громади цех дбав про виховання своїх членів. Це завдання вирішувалося не лише покараннями для правопорушників, а і засобами універсального для середньовіччя релігійного виховання. Типовою для цехів багатьох міст-комун була практика побудови власного храму, створення або замовлення майстрам інших цехів олтарів, більшість цехів обирали собі святого патрона [1, с. 103]. Нерідко відповідні норми вносилися до цехових статутів. Репутація побожної спільноти надавала додаткової ваги авторитету цеху, водночас коригуючи поведінку його членів.

Цехи дбали не лише про моральність своїх членів, а також про те, щоб кожен член цеху мав достатній для пристойного існування прибуток. З цією метою створювалися цехові каси, в які ремісники відраховували кошти для допомоги тим членам цеху або їхнім вдовам і сиротам, що потрапили у скрутне матеріальне становище. З цією ж метою цехові статuti суворо обмежували таку діяльність ремісників, яка могла б забезпечити їм більший прибуток, тим самим перешкоджаючи їхньому надмірному збагаченню порівняно з іншими ремісниками. Ілюстрацією може бути наступне рішення міської ради міста Кельн, винесене у 1415 р.: «...звернувся до нас Вальтер Кезенгер, який запропонував побудувати колесо для прядіння та шовку. Але, порадившись із друзями, рада вирішила, що багато ремісників, які займаються та здобувають харч цим ремеслом, тоді загинуть. Тому було вирішено, що не треба будувати та ставити колесо ані тепер, ані в подальшому» [19, с. 4]. Статuti німецьких міст прямо закріплювали правило: один не має права виконувати роботу, здатну прогодувати двох [3, с. 69]. Тож метою обмежень як приватної ініціативи, так і

впровадження технічних інновацій було не допускати майнового розшарування серед ремісників, а відтак конфліктів у міській громаді.

Значне місце у правовому регулюванні цехового виробництва відводилося контролю за якістю продукції та обслуговування замовників та покупців. Практично кожен статут впроваджував значні грошові покарання за вироблення недоброякісних товарів й відмову працювати для незаможних замовників через наявність більш заможного клієнта. Причиною такої політики цехів були знов-таки міркування з приводу репутації цеху, а значить і ремісників, як чесного, лояльного об'єднання, гармонійно вписаного у структуру міської громади. Показовим є визначення поняття бюргера у датському міському праві: таким вважався ремісник або торговець, міцно вкорінений у соціальній структурі, що мав постійну роботу, вів відповідний спосіб життя і чесно сплачував міські податки [12, с. 177]. За слухним висловом Г. фон Белова, середньовічний цех, обмежуючи інтереси окремої особи, забезпечував добробут та соціальне становище всього стану ремісників, відкриваючи їм шлях до пошани, освіти і влади [1, с. 105]. Саме ремісники середньовічного цеху сформували основу середнього класу, що укріпиться у Новий час та у Новітній період стане підґрунтям громадянського суспільства.

У структурі середньовічного міста у самоврядних містах-комунах цехи нерідко виступали з вимогами не лише економічних, а й політичних прав. У Франкфурті, Кельні, Лінкольні, Венеції, Флоренції та інших містах цехи домоглися права мати своїх представників у муніципальних органах управління. Додамо, що ремісники Кельну вибороли таке право шляхом низки озброєних повстань, що увійшли в історію під назвою «цехової революції».

Поряд із політичними, соціальними, економічними правами цех виконував низку суспільно важливих обов'язків, насамперед, він був одиницею міського ополчення під час війни, цехи створювали дружини, що охороняли суспільний порядок у містах. Так, у Болонії у 1271 р. з числа містян-членів цехів було організовано три дружини для охорони порядку в місті. Новий Статут, прийнятий у 1288 р., реформував таку організацію: відтоді дружини на чолі з так званими мирними чиновниками утворювались кожним з ремісничих цехів міста [20, с. 10]. *Ordinamentidellagiustizia*, складені Джанноделла Белла у 1293 р., впроваджували міське ополчення цехів, очолюване капітаном, у місті Піза. У 1264 р. в Генуї з ініціативи ремісників було створено ремісниче ополчення з 400 осіб, по 50 осіб від кожної з восьми частин міста [20, с. 14] для протидії конфлікту, розв'язаному місцевими аристократами.

Тож середньовічний цех виступав не лише як виробнича, а головним чином як соціальна одиниця. Приналежність до ремісничої корпорації і чітке дотримання норм цехових статутів забезпечували особі наявність певного соціального статусу, в рамках якого члени цеху могли солідарно користуватися низкою соціальних, економічних, політичних прав. Водночас середньовічне міське право наділяло цехи не лише правами, а й численними обов'язками. Обмеження та заборони, які накладалися на цехи правовими нормами, мали на меті гармонізувати як відносини всередині цеху, так і його взаємодію з іншими соціальними групами міської громади на засадах загального блага та справедливості у середньовічному розумінні.

Література:

1. Белов Г., фон. Городской строй и городская жизнь средневековой Германии. Пер. с

нем. Е. Петрушевской. – М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1912. – 292 с.

2. Дживелегов А. Средневековые города в Западной Европе. – СПб.: Брокгауз и Ефрон, 1902. – 248 с.

3. Борхардт Ю. Экономическая история Германии. Ч. 2. От конца эпохи Гогенштауфенов до крестьянских войн / пер. с нем. С. Вольского. – Л.: Изд-во «Книга», 1924. – 270 с.

4. Грацианский Н. Парижские ремесленные цехи в XIII–XIV столетиях. – Казань: Литография Императорского университета, 1911. – 347 с.

5. Котельникова Л. Феодализм и город в Италии в VIII–XV веках. – М.: Наука, 1987. – 256 с.

6. Сванидзе А. Средневековые города Северной Европы [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://norse.ulver.com/articles/svanidze/medievaltowns.html>

7. Гошко Т.Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.). – Львів: Афіша, 2002. – 255 с.

8. Зайбт Ф. Блеск і вбогість середньовіччя. Історія з початком і кінцем / пер. з німецької Х. Назаркевич, О. Конкевич. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2009. – 512 с.

9. Россер Дж. // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. – М.: Наука, 1999. – С. 141–156.

10. Соколов Н. Венецианские цехи в XIII и XIV столетии // Средние века. – № 15. – 1959. – С. 31–51.

11. Галямичев А. Средневековые города Чехии: общее и особенное в европейском контексте // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия «История. Международные отношения». – 2014. – Т. 14. – Вып. 2. – С. 54–57.

12. Йордан Б. «Когда братья пьют вместе...». Положения о цеховых праздниках в средневековых уставах датских ремесленников // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. – С. 177–196.

13. Червонов С. Ремесленники и ремесло в городах Центральной Испании на рубеже XII–XIII веков // Город в средневековой цивилизации

Западной Европы. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. – С. 156–165.

14. Харитонович Д. Ремесло, цехи и миф // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. – С. 118–124.

15. Устав Франкфуртских сукноделов (145 г.) // Немецкий город XIV–XV вв. – М.: Соцгиз, 1936. – С. 37–39.

16. Устав кельнских бочаров (1397 г.) // Немецкий город XIV–XV вв. – С. 35–37.

17. Меднис С. Ремесленные корпорации Линкольна в конце XIII века // Vox mediaevi. – 2015. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/remeslennye-korporatsii-linkolna-v-kontse-xiii-veka>

18. Recueil des historiens des Gaules et de la France. T. XXI. Publié par MM. Guigniaut et de Wailly. Paris: Imprimerie Impériale, 1855. 1070 p.

19. Доклад об отрицательных сторонах шелкового производства, представленный Кельнскому совету Гергардом фон Везелем // Немецкий город XIV–XV вв. – С. 31–35.

20. Гюльманн К.Д. Общественная и частная жизнь в европейских городах средних веков / соч. К. Д. Гюльманна; пер. с нем. – СПб.: В тип. Н. Греча, 1839. – 296 с.

References:

1. Belov G. fon. Gorodskoy stroy i gorodskaya zhizn srednevekovoy Germanii. Per. s nem. E. Petrushevskoy. – М.: Izd-vo M. i S. Sabashnikovykh. 1912. – 292 s.

2. Dzhivelegov A. Srednevekovyye goroda v Zapadnoy Evrope. – SPb.: Brokgauz i Efron. 1902. – 248 s.

3. Borkhardt Yu. Ekonomicheskaya istoriya Germanii. Ch. 2. Ot kontsa epokhi Gogenshtaufenov do krestianskikh voyn / per. s nemetskogo S. Volskogo. – L.: Izd-vo «Kniga». 1924. – 270 s.

4. Gratsianskiy N. Parizhskiye remeslennyye tsekhi v XIII – XIV stoletiyakh. – Kazan: Litografiya Imperatorskogo universiteta. 1911. – 347 s.

5. Kotelnikova L. Feodalizm i gorod v Italii v VIII–XV vekakh. – М.: Nauka. 1987. – 256 s.

6. Svanidze A. Srednevekovyye goroda Severnoy Evropy [Elektronnyy resurs]. Rezhim dostupa:

<https://norse.ulver.com/articles/svanidze/medievalto wns.html>

7. Hoshko T.D. Narysy z istorii mahdeburzkocho prava v Ukraini (XVI – pochatok XVII st.). – Lviv: Afisha, 2002. – 255 s.

8. Zaibt F. Blesk i vbohist serednovichchia. Istoriia z pochatom i kintsem / per. z nimetskoi Kh. Nazarkevych, O. Konkevych. – Lviv: Vyd-vo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu, 2009. – 512 s.

9. Rosser Dzh. // Gorod v srednevekovoy tsivilizatsii Zapadnoy Evropy. T. 2. Zhizn goroda i deyatelnost gorozhan. – М.: Nauka. 1999. – С. 141–156.

10. Sokolov N. Venetsianskiye tsekhi v KhIII i XIV stoletii // Sredniye veka. – № 15. – 1959. – С. 31–51.

11. Galyamichev A. Srednevekovyye goroda Chekhii: obshcheye i osobennoye v evropeyskom kontekste // Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya «Istoriya. Mezhdunarodnyye otnosheniya». – 2014. – Т. 14. – Vyp. 2. – С. 54–57.

12. Yordan B. «Kogda bratia pyut vmeste...». Polozheniya o tsekhoxykh prazdnikakh v srednevekovykh ustavakh datskikh remeslennikov // Gorod v srednevekovoy tsivilizatsii Zapadnoy Evropy. T. 2. Zhizn goroda i deyatelnost gorozhan. – С. 177–196.

13. Chervonov S. Remeslenniki i remeslo v gorodakh Tsentralnoy Ispanii na rubezhe KhII–KhIII vekov // Gorod v srednevekovoy tsivilizatsii Zapadnoy Evropy. T. 2. Zhizn goroda i deyatelnost gorozhan. – С. 156–165.

14. Kharitonovich D. Remeslo. tsekhi i mif // Gorod v srednevekovoy tsivilizatsii Zapadnoy Evropy. T. 2. Zhizn goroda i deyatelnost gorozhan. – С. 118–124.

15. Ustav Frankfurtskikh suknodelov (145 g.) // Nemetskiy gorod XIV–XV v. – М.: Sotsegiz. 1936. – С. 37–39.

16. Ustav kelnskikh bocharov (1397 g.) // Nemetskiy gorod XIV–XV v. – С. 35–37.

17. Mednis S. Remeslennyye korporatsii Linkolna v kontse XIII veka // Vox mediaevi. – 2015. [Elektronnyy resurs]. Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/v/remeslennye-korporatsii-linkolna-v-kontse-xiii-veka>

18. Recueil des historiens des Gaules et de la France. T. XXI. Publié par MM. Guigniaut et de Wailly. Paris: Imprimerie Impériale, 1855. 1070 p.

19. Doklad ob otritsatelnykh storonakh shelkovogo proizvodstva. predstavlenyy Kelnскому совету Gergardom fon Vezelem // Nemetskiy gorod XIV–XV vv. – S. 31–35.

20. Gyllmann K.D. Obshchestvennaya i chastnaya zhizn v evropeyskikh gorodakh srednikh vekov / soch. K. D. Gyllmanna; per. snem. – SPb.: Vtip. N. Grecha. 1839. – 296 s.

Ковалёва С.Г. Ремесленный цех в средневековом городском праве. – Статья.

Рассмотрены основные направления правового регулирования цеховой организации в средневековом городском праве. Доказано, средневековый цех был не только производственным, а и социальным объединением ремесленников. Определены экономические, политические, социальные права цехов и их обязанности как составляющей городской общины.

Ключевые слова: средневековое право, городское право, цех, цеховой устав, корпорация ремесленников.

Kovalova S.G. Artisan guilds in medieval municipal law. – Article.

The article deals with the problem of legal regulation of medieval guild's status in medieval

municipal law. It is proved that guilds acted not only as productive, but mainly as social units. The guild membership and strict adherence to the rules of the guild charters provided the person with a certain social status, which gave the person a possibility to use a number of social, economic, political rights. At the same time, medieval city law gave the guilds not only the rights but also numerous duties. The restrictions and prohibitions imposed on guilds by legal norms were intended to harmonize both the relations within the guild and its interaction with other social groups of the municipal community on the basis of common good and justice in the medieval sense.

Key words: medieval law, municipal law, guild, guild charter, artisan corporation.

Авторська довідка:

Ковальова Світлана Григорівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії і теорії держави і права Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2018 р.

Рецензент: к.ю.н., доцент І.С. Лісна.